

Sklepne misli in priporočila

Liljana RIHTER, Valentina FRANCA

V monografiji smo predstavili večplasten pregled položaja žensk z oviranostmi v različnih kontekstih – od zasebnega, v skupnosti, na trgu dela, v organizacijah pomoči in podpore, do sistemskega. Predstavili smo konceptualna izhodišča o diskriminaciji in nasilju in se nato osredotočili na presečišče ženskega spola in oviranosti. Nadaljevali smo s prikazom (ne)vklučenosti žensk z oviranostmi v mednarodnih in nacionalnih strategijah ter z analizo pravnega varstva pred intersekcijsko diskriminacijo in nasiljem v Republiki Sloveniji. Sledijo poglavja, ki temeljijo na sekundarnih in primarnih virih empiričnih podatkov. Na podlagi razpoložljivih kvantitativnih podatkov prikazujemo položaj žensk z oviranostmi na trgu dela v evropskem kontekstu. Na podlagi primarnih podatkov, ki so bili zbrani na neslužajnostnih priložnostnih vzorcih žensk z oviranostmi, strokovnjakov in strokovnjakinj, ki se z njimi srečujejo v okviru svojega strokovnega dela, in ostalih deležnikov na trgu dela, pa prikažemo njihov položaj na trgu dela, v zasebni sferi in njihovo delovanje v ožjem in širšem okolju. Pri tem smo bili posebej pozorni tako na dobre prakse in varovalne dejavnike kot tudi na ovire in dejavnike tveganja. Glavni namen monografije pa je bil predstaviti dejavnike in ukrepe, ki lahko preprečujejo diskriminacijo in nasilje nad ženskami z oviranostmi. S prispevki v monografiji smo tako prikazali kompleksno tematiko raziskovanja položaja žensk z oviranostmi in/ali statusom invalida s perspektive različnih znanosti in strok – pravne, ekonomske, sociološke, politološke in socialnega dela.

V poglavju o izzivih definicij in ocen razsežnosti diskriminacije in nasilja na podlagi pregleda literature v družboslovnih znanostih ugotavljamo, da se konceptualizacija pojavov diskriminacije in nasilja spreminja in da je vsakokratno družbeno, kulturno in politično konstruirana. To je v povezavi z raziskovanjem zahteven izziv, saj raziskovalke in raziskovalci pri preučevanju izhajamo iz različnih definicij in tako pridemo tudi do različnih rezultatov, ki so med seboj pogosto tudi neprimerljivi. V našem raziskovanju smo izhajali iz socialnega modela oviranosti (Oliver, 1992; Morris, 1993; Zaviršek, 2014; Barnes, 2019), dopolnjenega z modelom človekovih pravic (Lawson in Becket, 2021). Za razumevanje, kako se na različnih ravneh (mikro, mezo, makro) konstruira pomen oviranosti, pa smo uporabili t. i. model procesa ustvarjanja oviranosti (Fougeyrollas idr., 2019). Zaradi kompleksnosti in prepletov različnih dejavnikov smo izpostavili koncept interseksionalnosti oziroma presečnosti (Crenshaw, 1989), saj je namreč težko enoznačno določiti, ali je diskriminacija posledica samo oviranosti ali spola ali še kakšne druge okoliščine v življenju žensk z oviranostmi. Pri raziskovanju nasilja nad ženskami z oviranostmi smo zaradi podobnega izziva različnih definicij izhajali iz širše definicije nasilja (Podreka, 2017), ki zajame zelo različne vidike nasilja in ne samo fizičnega. O razsežnosti diskriminacije in nasilja nad ženskami z oviranostmi in/ali statusom invalida je težko z gotovostjo narediti zanesljive in veljavne zaključke, je pa iz različnih raziskav, ki jih povzema European Institute for Gender Equality (b. d. a), mogoče razbrati, da so ženske z oviranostmi petkrat do desetkrat pogostejše diskriminirane v primerjavi z ženskami brez takih okoliščin. Zelo skopi pa so tudi podatki za Slovenijo glede nasilja nad ženskami z oviranostmi. Med drugim tudi zato, ker o nasilju redkeje poročajo. Opozarjamo, da je kljub napredku zakonodaje o človekovih pravicah, zakonodaje proti diskriminaciji in napredku različnih oblik pomoči in podpore še vedno precej neenakosti v zasebnem, delovnem in javnem življenju žensk z oviranostmi. Zato smo z nadaljnjim empiričnim raziskovanjem pridobili še dodatne podatke, ki nam omogočajo prikazati bolj poglobljene in informirane predloge za ustvarjanje bolj vključujočega in pravičnega okolja za vse.

V poglavju o oblastni konstrukciji ranljivosti žensk s perspektive političnih strategij na nacionalni in evropski ravni ugotavljamo, da demokracija in deklarirane človekove pravice same po sebi še ne zagotavljajo vključujočega okolja. Lahko gre celo za vzdrževanje

obstoječih razmerij moči, ki so se izoblikovala v zgodovini in so strukturno pogojena. Koncept interseksionalnosti, ki raziskuje razne oblike in pogoje konstruiranja ranljivosti, je v tem kontekstu lahko uporaben, saj so zatiranja bila (in so še) večplastna in so pogosto temeljila na binarnosti »mi in drugi«. Kot pomemben korak lahko zaznamo, da je interseksionalnost bila prepoznana kot uporaben koncept za raziskovanje ranljivosti, a je v politikah na evropski in na nacionalni ravni še vedno prisotna na ravni retorike in precej manj razvidna v ukrepih, zato dejanskih sprememb glede neenakosti še ni razvidnih. Zato je in bo potreben razmislek o kategorijah, tipologijah in klasifikacijah, saj lahko te reproducirajo ranljivosti že s specifično »obravnavo« posameznih kategorij ali pa celo ustvarjajo »nove kategorije drugosti«. Pomembno je, da se zavzemamo za emancipacijski potencial koncepta interseksionalnosti s poseganjem v pogoje nastanka neenakosti.

V poglavju o normativnem idealu in realnosti smo analizirali pravno varstvo žensk s statusom invalida pred intersekcijsko diskriminacijo in nasiljem v Republiki Sloveniji in izpostavili večplastno nevidnost te skupine žensk, ki je na eni strani spregledana v splošnih politikah enakosti spolov, na drugi pa znotraj gibanja za pravice invalidov, ki je bilo pogosto osredotočeno na izkušnje moških. Spre gledanost ima lahko večplastne posledice, npr. otežen dostop do trga dela, večjo izpostavljenost nasilju, saj so te ženske pogosto odvisne od oskrbovalcev. Zato izpostavimo sistemske vrzeli, ki preprečujejo, da bi lahko dejansko zagotovili enakopravnost in varnost žensk z oviranostmi. Prva od teh je bila že vključevanje invalidnosti pod druge okoliščine v dokumentih, ki urejajo človekove pravice. Šele z mednarodno konvencijo o pravicah invalidov (Organizacija združenih narodov, 2006) je invalidnost razumljena skladno s socialnim modelom, posebej so izpostavljene tudi ženske in intersekcijski pogled. Druga je konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk (CEDAW), ki invalidnost vključi implicitno, a so s sodno prakso kasneje opozorili na dvojno diskriminacijo žensk z invalidnostjo in na spodbujanje ukrepov za zagotavljanje dostopa do izobraževanja, zaposlitve, zdravstvenih storitev. Pomembne dokumente na tem področju je sprejela tudi Mednarodna organizacija dela. V evropskem in nacionalnem prostoru so zakonodajne rešitve na podlagi analize označene kot naprednejše, vendar je zaznati, da zakonodaja o invalidih ne obravnava spolno specifičnih ovir, zakonodaja o enakosti spolov pa invalidnost

spregleda. Intersekcijska diskriminacija se v pravnih postopkih izgubi. Še posebej se kljub normativni zavezi kaže, da dostopnost objektov v javni rabi še ni zagotovljena, kar lahko predstavlja sistemsko obliko diskriminacije za ženske z oviranostmi. Prav tako v primerih nasilja programi in storitve niso ustrezno prilagojeni ženskam z oviranostmi, pri čemer je zaznati tudi institucionalno neodzivnost in s tem tveganje sekundarne viktimizacije. Čeprav Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1, 2013) v 189.b členu omogoča posebne pravice žrtvam nasilja v družini, pa rezultati fokusnih skupin s strokovnimi delavkami in deležniki, s katerimi se ženske z oviranostjo srečujejo v svojem poklicnem življenju, predvsem v delovnem okolju nakazujejo, da se ne odzivajo dovolj na primere nasilja v zasebnem okolju. Za prehod od formalne do dejanske enakosti smo tako predlagali zakonsko spremembo z vključitvijo izrecne prepovedi večplastne in intersekcijske diskriminacije, dostopnost kot jasno prioriteto, specializirano podporo z vzpostavitev mrež varnih hiš, ki bodo arhitekturno in programsko prilagojene ženskam z oviranostmi, ter stabilno financiranje nevladnih organizacij, ki izvajajo programe na tem področju; reformo meril za ugotavljanje invalidnosti s prehodom od medicinskega do socialnega modela, izobraževanje in ozaveščanje sodnikov in drugih strokovnih delavcev ter zaposlenih, ki prihajajo v stik z ženskami z oviranostmi. Izpostavljamo, da je nujen prehod k proaktivnemu ustvarjanju pogojev za enakost.

V petem in šestem poglavju, ki se osredotočata bolj specifično na področje trga dela, avtorici prikažeta položaj žensk z oviranostmi na trgu dela s perspektive pregleda teoretičnih dognanj in empiričnih študij. Ugotavljata, da kljub mednarodnim zavezam npr. Konvenciji o pravicah invalidov in ciljem trajnostnega razvoja, ki so bile predstavljene tudi v ostalih poglavjih, ljudje z oviranostjo ostajajo v neenakem položaju v primerjavi z ostalimi in bistveno manj delovno aktivni, pogostejše brezposelni in slabše plačani, pri čemer je plačna vrzel povprečno 12 % in je ni mogoče pojasniti z razlikami v izobrazbi ali poklicu. Ženske z invalidnostjo se soočajo s prikrajšanostjo zaradi spola, invalidnosti in nižje izobrazbe. Imajo manj možnosti za zaposlitev in zaslužijo manj kot moški z oviranostmi in ženske brez ovir. Pogosto so zaposlene na delovnih mestih z nižjim statusom in nižjo plačo. Spolni stereotipi in tradicionalne vloge dodatno omejujejo njihove možnosti, zlasti na podeželju. Kljub tem izzivom ženske z oviranostmi, ko dobijo priložnost, pokažejo

visoko motivacijo in zanesljivost. Ovire za vključevanje na trg dela so okoljske, institucionalne in miselne. Med okoljskimi dejavniki so izpostavljeni zlasti fizična nedostopnost delovnih mest, prevoza in komunikacijske ovire, ki ne upoštevajo senzornih oviranosti. Med institucionalnimi dejavniki je zaznati pomanjkanje vključujočega izobraževanja in usposabljanja, šibko izvrševanje protidiskriminacijske zakonodaje ter otežen dostop do zdravstvenega in socialnega varstva. Med miselnimi ovirami pa izpostavljamo stereotipe, predsodke in diskriminacijo delodajalcev in družbe, ki vplivajo na zaposlovanje, napredovanje in vključevanje na delovna mesta. Zato je treba vidike invalidnosti vključiti v vse politike. V slovenskem kontekstu sta znotraj populacije ljudi z oviranostmi zaznali skrb zbujajoče vzorce segmentacije trga dela, izrazite plačne vrzeli med spoloma ter nizko stopnjo stabilnosti zaposlitev, kar je pomembna empirična osnova za razumevanje sistemske ekonomske neenakosti v državi. Ključnega pomena so izboljšanje dostopa do izobraževanja, ustrezno izvajanje protidiskriminacijskih zakonov, prilagajanje delovnih mest in spodbujanje podpornih tehnologij. Sistemi socialne varnosti morajo uravnovežiti podporo s spodbudami za udeležbo na trgu dela.

V poglavjih 7 in 8, ki temeljita na empiričnih podatkih, zbranih v kvalitativni raziskavi, ki smo jo izvedli v dveh delih – v prvem z ženskimi z oviranostmi in v drugem s strokovnimi delavci, ki delajo na področju socialnega varstva in varstva invalidov ter z ostalimi deležniki na trgu dela – smo prikazali ugotovitve, ki iz realnih življenjskih in delovnih okoliščin potrjujejo ugotovitve predhodnih poglavij. Kot ključno ugotovitev pa izpostavljamo, da je položaj žensk z oviranostmi težko opisati s skupnimi značilnostmi, ki bi bile enake za vse. Takšna ugotovitev je posledica izhodišča raziskovanja, ki je temeljilo na intersekcionalnem analitičnem vidiku. Zato je nujno, da se pri odzivih na njihove potrebe na trgu dela in v zasebni sferi uporabljajo izvirni delovni projekti pomoči in podpore (Čačinovič Vogrinčič in Mešl, 2019), ki omogočajo vsakokratno raziskovanje okoliščin in soustvarjanje posameznici prilagojenih rešitev. Na drugi strani pa se ob raziskovanju podpornih in varovalnih dejavnikov ter ovir in dejavnikov tveganja prepozna nekatere skupne dejavnike, ki bi jih lahko vključili v ukrepe za vse ljudi in še posebej za ljudi z oviranostmi ali za ženske. Rezultati nakazujejo, da ženske z oviranostmi poročajo o doživljanju diskriminacije in nasilja, a so nekatere od njih najprej eksplicitno odgovorile, da nasilja in/ali diskriminacije ne doživljajo,

kasneje pa se je iz opisov, kaj so lahko takšne situacije, dalo razbrati, da so jih že doživle. Navedena ugotovitev nakazuje, da nekatere ženske z oviranostjo diskriminacijo ali nasilje normalizirajo ali pa ju ne prepoznajo. Diskriminacijo so najpogostejše doživljale v šolah, na delovnih mestih in v zdravstvenih ustanovah; redkeje pa doma ali v organizacijah pomoči in podpore. Diskriminacijo opredeljujejo kot pomanjkanje prilagoditev ali pripomočkov, pokroviteljsko obnašanje, izključevanje iz priložnosti ter obravnavanje kot manj sposobnih zaradi oviranosti ali spola. Posledice diskriminacije so razvidne v samo-oboževanju, prikrivanju oviranosti, slabšem finančnem/materialnem položaju in včasih v umiku iz javnega življenja (kar poveča tveganje za izključenost). Odzivi na diskriminacijo so različni: nekatere ženske se aktivno zavzemajo za svoje pravice, druge se umaknejo ali skrivajo svojo oviranost. O nasilju mnoge ne poročajo zlasti zaradi odvisnosti od drugih (znotraj domačega okolja ali zaradi nujnosti plačila iz dela za preživetje) in posledične normalizacije takšnih izkušenj. Nasilje se najpogostejše pojavlja v družini od partnerjev, staršev, sorojencev; pa tudi na delovnih mestih od nadrejenih in sodelavcev; v šolah predvsem od sošolcev in v primerih nekaterih tudi v organizacijah pomoči in podpore. Pojavlja se kot verbalno, psihično, fizično in spolno nasilje. Ekonomskega in spletnega nasilja pa ženske z oviranostmi, ki so bile vključene v raziskavo, niso eksplicitno omenjale. Posledice nasilja ženske z oviranostmi občutijo kot stalen strah, poslabšanje zdravja in veliko stisko, zlasti, kadar so vpleteni otroci. Podpora institucij je pogosto nezadostna, odhod iz nasilnega okolja pa je težak zaradi finančnih in stanovanjskih ovir. Tudi strokovne delavke in delavci ugotavljajo, da so ženske s posebnimi potrebami zaradi intersekcionalnosti (spol, oviranost, pa tudi starost, družbeni razred, etnična pripadnost) izpostavljene večjemu tveganju za diskriminacijo in nasilje. Pri delu opažajo, da ženskam prijavljanje nasilja otežuje več dejavnikov – ekonomska odvisnost, pomanjkanje ozaveščenosti in težave pri komunikaciji. Podobno kot ženske omenjajo, da do diskriminacije in nasilja prihaja v zasebni sferi, na delovnih mestih in v organizacijah, kjer iščejo pomoč in podporo. Organizacije sicer imajo pravila in kodekse ter protokole za preprečevanje in odzivanje na diskriminacijo in nasilje, vendar se v praksi na te situacije odzivajo neenako. Ovire, s katerimi se soočajo ženske z oviranostmi, lahko umestimo na osebno raven na področju zdravja, motivacije, pomanjkanja delovnih izkušenj ali ustreznih kompetenc; na organizacijsko

raven v smislu omejene ali ne dovolj prilagojene podpore in predsodkov (ki so pogosto prisotni pri delodajalcih) ter sistemsko raven (v dolgotrajnih postopkih pri odzivih na diskriminacijo in nasilje in v razdrobljeni zakonodaji). Kot dobre prakse in varovalni dejavniki pa se po mnenju strokovnih delavcev in ostalih deležnikov na trgu dela kažejo: individualizirana in celovita podpora in mentorstvo na delovnem mestu; ozaveščanje delodajalcev in strokovnjakov; spodbujanje podporne organizacijske kulture in medorganizacijskega sodelovanja, protokoli za preprečevanje diskriminacije in nasilja.

Glavna priporočila in predloge za spremembe, ki izhajajo iz potreb žensk z oviranostmi, ki so sodelovale v raziskavi, iz zaznav sogovornikov v fokusnih skupinah, in iz analize dokumentov ter obstoječih raziskav, smo razdelili na več ravni. Na **sistemski ravni** je treba vključiti intersekcionalnost v vse politike oziroma zakonodajo ter zagotoviti, da ukrepi proti diskriminaciji in za preprečevanje nasilja izrecno upoštevajo potrebe žensk z oviranostmi in vseh ostalih ljudi, pri čemer je treba v vseh fazah oblikovanja politik uporabiti intersekcionalno analizo. Preiti je treba od retorične uporabe intersekcionalnosti k transformativni praksi, ki se spopada s strukturnimi neenakostmi. Smiselno je zagotoviti podatke, ki bodo omogočili analize na podlagi presečišč značilnosti ljudi, in na ta način presojati, ali so potrebni ukrepi za specifična presečišča značilnosti in kakšni naj bi bili. Spremeniti je treba merila za ugotavljanje invalidnosti, da se preide s togega medicinskega modela na socialni model z oceno potreb in nujnih prilagoditev in ne (samo) primanjkljajev. Zagotoviti je treba sistemsko podporo delodajalcem za prilagoditev delovnih mest na podlagi individualnih potreb in ne le z vidika formalnega statusa invalidnosti ter okrepiti nadzor nad delodajalci, ki prejema jo subvencije za zaposlovanje invalidov. Povečati je treba ozaveščenost javnosti o oviranostih, o spoštljivih odnosih in pravicah žensk z oviranostjo. Nujno je zagotoviti izobraževanje in ozaveščanje ter sistematično usposabljanje sodnike, policiste, socialne delavce in zdravstvene delavce o intersekcionalni diskriminaciji in dinamiki nasilja. Vzpostaviti je treba enotno vstopno točko za informacije o pravicah in možni podpori za ženske z oviranostmi. Prilagoditi je treba pogoje za upravičenost do socialne pomoči, da se upoštevajo kompleksne in različne življenjske situacije žensk z oviranostmi. Priznati je treba znakovni jezik kot uradni jezik. Izboljšati je treba dostopnost in možnosti mobilnosti, zlasti na podeželju. Zagotoviti je treba stabilno

financiranje nevladnih organizacij, ki nudijo specializirane storitve ter hitro pomoč za žrtve nasilja, ki bo obsegala finančno, stanovanjsko in psihosocialno podporo. To pomeni tudi bolj dostopne varne hiše in krizne centre za ženske z oviranostjo. Na **ravni organizacij za podporo in pomoč** je treba usposobiti strokovne delavce in ostale zaposlene za vzdrževanje spoštljivih odnosov in zagotavljanje prilagojene podpore, pri čemer je možno uporabiti koncepte socialnega dela o soustvarjanju rešitev in izvirnih delovnih projektih pomoči. Ob tem je treba omogočiti strokovnim delavcem, da lahko ljudem, ki pridejo po podporo in pomoč, namenijo dovolj časa in zagotoviti dodatna usposabljanja za strokovnjake, da bodo znali prepoznati nasilje in diskriminacijo ter se nanju ustrezno odzvati. Povečati je treba ponudbo prilagojenih stanovanj in okrepiti storitve osebne pomoči. Spodbujati je treba sodelovanje med organizacijami za preprečevanje nasilja in organizacijami za ljudi z oviranostmi. Omogočiti je treba bolj prilagojeno podporo, zlasti v kriznih razmerah, ter zagotoviti programe za otroke žensk z oviranostmi, ki delujejo kot neformalni oskrbovalci. Odpraviti je treba finančne ovire za članstvo v društvih, ki omogočajo dodatne programe za ljudi z oviranostmi in jim tako zagotoviti sodelovanje. V izobraževanje je treba vključiti prilagojene komunikacijske metode (npr. znakovni jezik). V zdravstvenih ustanovah je treba posvetiti več pozornosti odnosnim vidikom dela. Raziskati je smiselno vlogo spletnih skupnosti pri zagotavljanju podpore. Na **ravni trga dela** je treba v večji meri ozaveščati delodajalce o preprečevanju diskriminacije in nasilja, o psihosocialnih tveganjih in spodbujanju zdravega delovnega okolja. Pri tem delodajalci ne smejo spregledati socialnega in osebnega življenja zaposlenih. Ljudem z oviranostmi je treba zagotoviti stalno, prilagodljivo podporo (mentorstvo) na delovnem mestu, zlasti po poklicni in zaposlitveni rehabilitaciji.

Literatura in viri

- Barnes, C. (2019). Understanding the social model of disability. Past, present and future. V: Watson, N., Roulstone, A., Thomas, C. (ur.) *Routledge Handbook of Disability Studies. 2nd Edition* (str. 14–31). London: Routledge <https://doi.org/10.4324/9780429430817>
- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. U. Chicago.: Legal F.

- Čačinovič Vogrinčič, G., & Mešl, N. (2019). *Socialno delo z družino: soustvarjanje zelenih izidov in družinske razvidnosti*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- European Institute for Gender Equality (b. d. a). Peking+20: Platforma za ukrepanje in Evropska unija Področje I: Človekove pravice žensk. Pridobljeno 7. 3. 2025 s https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/i_mh0415022slc.pdf
- Fougeyrollas, P. Boucher, N., Edwards, G., Grenier, Y., & Noreau, L. (2019). The Disability Creation Process Model: A Comprehensive Explanation of Disabling Situations as a Guide to Developing Policy and Service Programs. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21(1), 25–37. <https://doi.org/10.16993/sjdr.62>
- Lawson, A., & Beckett, A. E. (2021). The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis. *The International Journal of Human Rights*, 25(2), 348–379, DOI: 10.1080/13642987.2020.1783533
- Morris, J. (1993). *Independent Lives, Community care and Disabled people*. London: The Macmillan Press, LTD.
- Oliver, M. (1992). *The Politics of Disablement*. London. New York: Singapor.
- Organizacija združenih narodov (2006). Konvencija Združenih narodov o pravicah invalidov. Pridobljeno 13. 12. 2024 s: <https://www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-pravicah-invalidov/>
- Podreka, J. (2017). *Bila si tisto, kar je molčalo: intimnopartnerski umori žensk v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1) (2013). Uradni list RS, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZSDT, 33/16 – PZ-F, 52/16, 15/17 – odl. US, 22/19 – ZPosS, 81/19, 203/20 – ZIUPOPĐVE, 119/21 – ZČmIS-A, 202/21 – odl. US, 15/22, 54/22 – ZUPŠ-1, 114/23, 136/23 – ZIUZDS in 70/25 – ZUTD-I.